

Толкач А.М.,
викладач кафедри
історії та теорії держави і права,
конституційного та адміністративного
права Чернігівського державного
інституту права, соціальних
технологій та праці

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Останнім часом у суспільній думці України, у пресі та політиці спостерігається дедалі більший інтерес до проблеми нігілізму. Слід

значити, що це явище завжди було і залишається відмінною рисою українського та російського суспільства.

У суспільстві склалася така ситуація: з одного боку, більшість людей ще не володіє необхідним мінімумом правових знань, а з іншого боку – спостерігаючи неправові способи застосування законів державними установами і окремими особами, люди почувають себе обдуреними і безсилими щось змінити. Відчуження від недосконалого права компенсується прагненням обійти закон, що здавна сприймається як “дишло”. У результаті правовий нігілізм приймає широкі масштаби, охоплюючи і діяльність центрального і управлінського апарата, самодіяльність місцевих влад, і повсякденні стосунки людей.

Саме темі правового нігілізму як важливого аспекту в проблематиці теорії держави і права присвячена дана стаття, оскільки він є яскраво виражений у сучасному суспільстві і шляхи його подолання є актуальною проблемою сьогодення.

Дослідження питань правового нігілізму дістало відображення у працях М.В.Варламової, З.С.Варналій, О.В.Волошенюка, М.І.Матузова, А.І.Новікова, В.А.Туманова, В.Ю. Швачки та ін.

Правовий нігілізм можна визначити як спричинене соціальним середовищем активне чи пасивне заперечення позитивної ролі права, яке відкидає його соціальну цінність і культивує негативне ставлення до нього, також належність до стійких проявів деформації правосвідомості населення [1, с. 42].

У сучасному суспільстві термін “правовий нігілізм” вживають при характеристиці несприятливої ситуації, що склалася у сфері права.

Процес виникнення нігілістичних переконань стосовно системи права бере початок з моменту нав'язування суб'єкту цих переконань. Це може відбуватися в дитинстві, коли дитину лякають міліціонером замість навіювання їй того, що міліціонер – захисник, це може відбуватися і пізніше, коли засоби масової інформації через свою заідеологізованість нав'язують юридично малограмотним особам думку про те, що правоохоронні органи діють всупереч закону. З іншого боку, це може відбутися і тоді, коли суспільство приймає своєрідну рекламу світу злочинності і повсюдно її культивує в різного роду низькоякісній музичній, кіно-відеопродукції і літературі (доба 90-х рр. ХХ ст. на території колишнього СРСР). Це, як правило, відбувається і в разі, коли правовий тоталітаризм набуває форми правового нігілізму (доба сталінізму), коли право використовують не лише як засіб захисту, а й як засіб нападу; якщо говорити словами І.Канта, то “право може служити як засобом обмеження свавілля, так і засобом нехтування свободою людини”.

Правовий нігілізм виникає не тільки через своєрідну ідеологію, виникненню цього явища передують виникнення у суб'єкта певного невдоволення своїм суспільним становищем, неадекватним, під його кутом зору, його ж можливостям. Законослухняним можна бути лише за власним переконанням за допомогою особистої вольової позиції щодо правового

регулювання суспільних відносин, а психологічна роздвоєність веде до виникнення нігілістичних переконань. Правовий нігілізм – це продукт особливостей тих законів, що прийняті у суспільстві і що відбиваються у хворій психіці суб'єктів цього суспільства.

Таким чином, правовий нігілізм – це характеристика певних негативних сторін правосвідомості, її ідеологічна і психологічна частина, яка різко критично і негативно ставиться до розуміння і дотримання права і порушує перебіг взаємодії права і правосвідомості.

На жаль, у нашому суспільстві досить часто можна навести приклади правового нігілізму, які часто тиражуються українськими ЗМІ, що посилює деформацію правосвідомості українського соціуму. Як зазначає Ю.Ю.Калиновський, “поле кримінальної комунікацій фактично вийшло за межі місць позбавлення волі й певною мірою охопило пересічних громадян України, про це свідчить певна популярність радіо “Шансон”, катастрофічне розповсюдження, особливо серед молоді, ненормативної лексики і високі рейтинги серіалів, присвячених кримінальному світу. Ці тенденції руйнують хитку правову культуру наших громадян, не сприяючи становленню правосвідомості. Особливий вплив здійснюють випуски теленовін, які дивиться переважна більшість населення. Це пов'язано з тим, що новини як жанр телебачення базується на постійному повторюванні та фіксації відповідних образів та подій. А оскільки український новинний простір орієнтується на сенсації, що пов'язані з протиправною діяльністю, то особа через певний проміжок часу починає сприймати насильство та протиправну поведінку як щось звичайне та повсякденне, свідомість “звикає” до такого роду негативної інформації” [2, с. 101]. Таким чином, здійснюючи різнобічний згубний вплив на кожну людину, правовий нігілізм, особливо в його крайніх формах, негативно впливає на суспільство в цілому, гальмуючи становлення дієздатної, ефективної держави та проведення демократичних реформ.

Якщо взяти до уваги дані соціологічного моніторингу суспільства, то стане ясно, що в країні зростає зневіра до держави і права, які не здатні забезпечити правопорядок. Ось ці дані: 61,2% опитаних вважають, що в Україні не забезпечується дотримання прав та свобод людини; не вистачає стабільності в державі та суспільстві - 72,2 % опитаних [3, с. 44, 46]. На тлі сучасної світової фінансової кризи такий песимізм та суперечності в суспільстві посилюються. Поглиблюється соціополітичний та ціннісний розкол між управлінською, політичною елітами й основною масою населення, в результаті чого сформувалося двосекторне суспільство, “світи” якого функціонують майже в автономному й незалежному один від одного режимі [4, с. 284]. Результати опитування показали, що уряду цілком довіряють лише 2,1 % респондентів, Верховній Раді 1,6 %, Президенту 5,6 %, міліції 1,8%. А за даними недержавного аналітичного Центру Разумкова, на березень 2009 р. діяльність Президента України повністю підтримують лише 2% опитаних [5]. За відсутності можливості швидкого поліпшення ситуації в країні зростає зневіра в можливостях держави і права забезпечити

порядок, відбувається криза правосвідомості, проявами якої стають різні форми її деформації. Результатом стає вчинення великої кількості правопорушень (як шляхом прямого порушення діючих законів, так і простого невиконання юридичних приписів); загострюється криміногенна ситуація в державі; зростає злочинність; замість дотримання законності перевага надається інтересам окремих соціальних сил, або олігархічної верхівки; не дотримуються, порушуються права і свободи людини і громадянина; відбувається видання неузгоджених правових актів, які суперечать один одному. Це призводить до того, що людина перестає цінувати та поважати право, оскільки не бачить у ньому гаранта і захисника власних інтересів.

Подолання правового нігілізму в державі – це складне завдання, яке сприятиме розбудові правової держави, підвищення рівня правової свідомості та культури населення, підтвердження авторитету права.

Виходячи з вищевказаного, можна визначити такі шляхи подолання правового нігілізму в Україні.

1. Активізація і підвищення якості правового виховання і правової культури населення.

Підвищення рівня правової культури – це справа не одного року. Потрібна кропітка і системна робота, починаючи із сім'ї, з боку держави, її органів, посадових осіб, органів місцевої влади, а також і кожного громадянина.

Змалечку в сім'ї дитині повинні прищеплюватися моральні принципи співжиття у суспільстві, свідоме ставлення до своїх прав і обов'язків. Чому ми наполягаємо на тому, щоб саме змалечку дитина знала та розуміла свої права й обов'язки? Тому що здатність особи усвідомлювати та правильно тлумачити приписи закону і відповідно до них поводитися не є вродженою властивістю, а формується протягом життя людини, починаючи з дитинства. Естафету повинні прийняти школа, а в подальшому середні та вищі навчальні заклади. Але, на жаль, програма загальноосвітніх шкіл передбачає вивчення правознавства лише 1 рік, у сільських школах цей предмет майже не викладається або викладається на неналежному рівні. За такий короткий термін підлітки навряд чи можуть ґрунтовно засвоїти та усвідомити важливу роль і необхідність права. Автор вважає, що Міністерство освіти і науки України повинно переглянути програму викладання "Правознавства" у середніх школах.

Важливим кроком і дієвим механізмом стало б прийняття Верховною Радою України нового Закону України "Про культуру", оскільки існуючі "Основи законодавства України про культуру", що були прийняті ще у 1992 р., не відповідають викликам сьогодення. Наступним кроком має стати створення та затвердження Кабінетом Міністрів України комплексної програми правового виховання населення.

2. Підвищення якості нормативно-правових актів.

Органи влади, приймаючи досить непогані за змістом нормативні акти, не визначають механізм їх реалізації, або створюють численні прогалини, що призводить до зловживання правом його суб'єктами. Фактично деякі закони

не діють доти, доки відповідні міністерства, відомості не видають кипу інструкцій та наказів до нього. Аналогія закону та аналогія права через їх застосування непрофесійними, некомпетентними особами – суб'єктами правозастосовної діяльності створює ще більшу плутанину та нівелює правове значення даних інструментів усунення прогалин у праві.

Відповідно до ст.8 Конституції України, вона має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні відповідати їй, норми Конституції є нормами прямої дії. Даний принцип є основоположним у праві. Проте маніпуляції та спроби постійного «вдосконалення» основного закону країни мають негативний ефект, оскільки Конституція України, конституційні закони є тим базисом, стовбуром, навколо якого повинна будуватися система законодавства України. Ігнорування положень основного закону створює усі підстави для існування такого явища, як конституційний нігілізм. Чи можна говорити про яку - небудь повагу до закону, якщо навіть конституційні норми прямої дії не виконуються, ігноруються, є інструментом політичних махінацій. Проблема конституційного поділу влад і сучасного протистояння владних структур провокує нестабільність і сіє серед населення зневіру в державу, право, закони. Потрібно обов'язкове проходження кожним новим нормативно-правовим актом ґрунтовної правової експертизи; залучати до законотворчої роботи науковців, визнаних спеціалістів у галузі права; доступ громадськості до законопроектної роботи.

3. Підвищення ролі суду та довіри до суддівської системи повинно стати наступним кроком у подоланні правового нігілізму.

Не надає авторитету судовій владі переконання значної частини громадян у тому, що будь-яку справу у суді можна вирішити на користь тих, у кого є гроші або впливові знайомі. Прояви корумпованості та хабарництва у судейському корпусі набули такого характеру, що втрачається віра у об'єктивність та неупередженість судового рішення. Неналежна правова захищеність, нерідко - беззахисність особи підриває її віру в закон, у здатність держави захистити людину від протиправних посягань, забезпечити правопорядок у суспільстві.

4. Підвищення правової культури суб'єктів правоохоронної діяльності.

Кожного тижня в Україні реєструється в середньому 300 тяжких та особливо тяжких злочинів.

Способами подолання злочинності має бути вдосконалення системи правоохоронних органів і правозастосовної діяльності, підвищення їх авторитету серед населення. Дане не включає і підвищення професійної культури працівників правоохоронних органів, оскільки, як показують соціологічні дослідження, співробітники органів внутрішніх справ у своїй службовій діяльності керуються переважно вказівками керівництва, "оперативною обстановкою". Лише менш як половина опитаних (46,9%) відзначили, що при вирішенні службових справ вони керуються вимогами законів. Тому важливим є розроблення нової філософсько-правової концепції правоохоронної діяльності, яка б відповідала специфічним реаліям життя в

перехідний період від адміністративно-командної до ринкової економіки, від тоталітарної до демократичної суспільно-політичної системи.

5. Забезпечення належного рівня правової підготовки державних службовців.

Реалії сьогодення показують, що державні службовці не мають достатньої правової підготовки у роботі з населенням. А так як їх робота передбачає знання, розуміння і роз'яснення діючої нормативної бази, то що прогалину потрібно ліквідувати. Можливо потрібно проводити певні систематичні правові всеобучі, метою яких є роз'яснення і тлумачення нових законів, нормативно-правових актів, доповнень та змін до них. Бажано, щоб вели ці всеобучі фахівці.

Викоринити правовий нігілізм повністю, на жаль, навряд чи вдасться, оскільки це явище є невід'ємною частиною менталітету всього багатомільйонного суспільства. Однак можна і необхідно суттєво знизити його рівень та розвиток.

Слід враховувати, що шляхи подолання правового нігілізму не повинні бути одноразовими заходами, країні необхідно впроваджувати поступові, глибинні програми, які будуть мати довготривалий позитивний ефект. Як зазначає В. І. Гойман, боротьба з даним явищем – це тривалий процес, який зачіпає зміну об'єктивних умов життя суспільства, цілеспрямовану ідеологічну, організаційну роботу, здійснення комплексу спеціально-юридичних заходів. У концентрованому вигляді ці заходи повинні бути зорієнтовані на створення якісно оновленого соціально-правового середовища та утвердження у людей віри в право [6, с. 5].

У кінцевому рахунку всі форми та заходи боротьби з нігілізмом пов'язані з виходом суспільства з глибокої системної кризи – соціальної, економічної, політичної, духовної та моральної [7, с. 711]. Однак багато залежить від активної позиції самої особи, рівня її правової культури, почуття позитивної правової відповідальності та обов'язку, які допомагають особі протистояти нігілістичним настроям у суспільстві та відстоювати власну громадянську позицію.

Бібліографічні посилання

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1998-2004. – Т.5. – 2003.
2. Калиновський Ю.Ю., Жданенко С.Б. Недійний вплив на процес формування правосвідомості та правової культури українського суспільства / Ю.Ю. Калиновський, С.Б. Жданенко // Грані. – 2005. - №6. – С.101.
3. Паніна Н. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг / Н. Паніна – К., 2006. – 256 с.
4. Бульбенюк С.С. Українська ментальність та соціально-політична ситуація в Україні / С.С. Бульбенюк // Українознавство – наука самопізнання українського народу: матеріали Х щорічної Міжнародної науково-практичної

конференції 18-20 жовтня 2001 р. / загальна ред. Кононенко П.П. – К., 2001. – 348 с.

5. Центр Разумкова. Соціологічне опитування: “Чи підтримуєте ви діяльність Президента України (динаміка, 2000-2009)” / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://razumkov.org.ua>

6. Гойман В.И. Правовой нигилизм: пути преодоления /В.И. Гойман // Советская юстиция. – М., 1990. - №9. – С.5.

7. Матузов Н.И. Теория государства и права: курс лекций / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М.: Юристъ. - 2001. – 750 с.